

L'HOSPITAL GENERAL DE LA SANTA CREU DE BARCELONA, 1671-1800

Teresa Huguet Termes (1); Alfons Zarzoso Orellana (2)

(1) Centre d'Estudis Història de les Ciències. Universitat Autònoma de Barcelona;

(2) Museu d'Història de la Medicina de Catalunya.

Paraules clau: *medicina, hospital, Barcelona i Catalunya als segles XVII i XVIII.*

The Barcelona General Hospital of the Holy Cross, 1671-1800.

Summary: A characteristic medical tradition was fostered in early modern Barcelona. It was the result of the common interest of those people that taught and practised in the Faculty of Medicine and in the Hospital of the Holy Cross in Barcelona and those that ruled the town government. The war of Succession and the following changes altered and finally broke that medical tradition. By taking the Hospital of the Holy Cross as an explanatory guide, this article examines the features of that medical tradition and the changes occurred in this institution on the matter of teaching throughout the late 17th and 18th century. Some aspects are just presented in order to be explored in a wide research about this period and about a topic that has been neglected by Catalan medical historiography.

Key words: *medicine, hospital, Barcelona and Catalonia in the 17th and 18th centuries.*

La història de l'Hospital de la Santa Creu reflecteix els canvis esdevinguts a la ciutat de Barcelona i a la societat catalana des de finals del segle XVII i al llarg del segle XVIII. Aleshores, aquella mena de ciutat dins de la ciutat que era l'Hospital hagué de fer front, o bé s'hi adaptà, als efectes de la transformació socioeconòmica que havia d'establir les bases de la societat catalana moderna. Així, el resultat de l'acabament de la Guerra de Successió i la posada en funcionament de la nova política borbònica, com també el creixement de la població urbana, la immigració i els desequilibris socials relacionats amb les noves formes de producció, foren factors que afectaren la institució hospitalària. Això, a més, es produí en un temps de canvis en l'àmbit de les ciències de la salut, un temps de constitució d'una nova ciència mèdica.

La societat catalana d'aquest període estigué marcada des del començament del segle per la Guerra i per les seves conseqüències. Les decisions preses per les autoritats borbòniques i la reorganització política i administrativa que portaren a terme incidiren de manera significativa en les institucions catalanes. En relació amb l'evolució de l'Hospital de la San-

ta Creu, són tres, almenys, els aspectes més destacats: la supressió de l'Estudi General de Barcelona, la creixent ocupació militar del territori i la dissolució del Col·legi de Doctors en Medicina, malgrat el manteniment de les agrupacions gremials dels cirurgians i apotecaris.

La fulminació per decret dels estudis universitaris barcelonins, juntament amb la supressió del Col·legi de Doctors en Medicina, i la posterior creació d'una nova universitat a la ciutat de Cervera, tingueren un efecte immediat a l'Hospital de la Santa Creu. Les reformes portades a terme en l'ensenyament de la medicina al llarg del segle XVII havien convertit l'Hospital en un element de gran importància en la formació i l'ensenyament dels estudiants i practicants de la medicina, la cirurgia i la farmàcia, que configuraven tres sabers i tres pràctiques nítidament diferenciades a l'època. De fet, no fou estrany que alguns dels metges i dels cirurgians majors de l'Hospital foren alhora catedràtics de medicina, cirurgia i anatomia de l'Estudi, o bé que el salari dels apotecaris majors fos considerat, des de finals del segle XVII, mereixedor d'un augment, sufragat pel Col·legi d'Apotecaris gràcies al llegat de Gaspar Silvestre.

En el món de la medicina convé destacar, per exemple, el metge Jaume Solà, que exercí com a metge primer a l'Hospital entre el 1671 i el moment de la seva mort, l'any 1714. Després de la seva jubilació l'any 1697, però, només va gaudir de la meitat del seu salari, és a dir, trenta-cinc lliures, i deixà l'altra meitat per al seu successor mentre ell visqués, tal com era costum a la institució: aquesta era una evidència de l'ordre jeràrquic amb què s'anaven cobrint les places vacants. En aquesta tasca també es troben altres eminents figures de la tradició mèdica barcelonina que la Guerra de Successió estroncària, com ara Francesc Aromir i Francesc Fornells. Aquests dos metges, però, van arribar a ocupar la plaça de metge primer de l'Hospital després d'haver ocupat llocs previs, com el de metge segon o metge de «fora casa»; en el cas de Francesc Fornells entre el 1697 i el 1708. D'altra banda, Pau Sabater fou metge de «fora casa» de l'Hospital entre el 1697 i el 1708, i fou substituït per Francesc Fornells aquell mateix any. Cal destacar també la presència dins dels murs de l'Hospital d'alguns d'aquests personatges ja des d'abans d'ocupar plaça d'oficial: aquest fou el cas d'Onofre Figueras com a practicant de metge entre el 1692 i el 1695 abans de convertir-se en metge «de casa».

L'Hospital tenia, per tant, un paper fonamental en aquesta formació, ja que la medicina teòrica impartida a l'Estudi es complementava amb els ensenyaments pràctics impartits pels metges, alguns dels quals gaudien, a més, de càtedra a l'Estudi, i per cirurgians, entre els quals n'hi havia que exercien alhora com a cirurgians majors de l'Hospital. A la darrerria del segle XVII, exercien com a mestres cirurgians de l'Hospital Francesc Roig, des del 1677, ja per successió del seu pare, així com Francesc Roig fill. Com a mestres cirurgians «segons», hi exercien Francesc Folch, Josep Prats i Francesc Agulló entre el 1689 i el 1715. Menció a part mereixen els apotecaris: entre el 1693 i el 1715, set apotecaris ocupen la plaça d'apotecari major. La seva vinculació econòmica amb l'Hospital tenia connotacions lleugerament diferents respecte a la d'altres oficials sanitaris. A part del salari que rebien, al qual s'afegia un plus gràcies al llegat de Gaspar Silvestre, cal recordar que el sistema a través del qual accedien al càrrec implicava rebre en comanda els béns inventariats a la botiga amb l'obligació de restituir-los en cas de pèrdua o frau.

Les activitats mèdiques i quirúrgiques, portades a terme en l'embrió d'hospital universitari que era la Santa Creu, foren escapçades arran de les decisions preses per les autoritats borbòniques. Així, en forçar aquells que volguessin estudiar la medicina a haver de des-

plaçar-se a un nucli rural com Cervera, sense tradició hospitalària ni la població suficient per garantir una pràctica raonable o els ingressos addicionals dels professors de l'Estudi, Barcelona i l'Hospital perderen una institució fonamental.

L'ocupació militar del territori que va seguir a la fi de la Guerra es va traduir en una creixent presència de tropes a la ciutat de Barcelona. Les autoritats borbòniques projectaren la construcció d'un hospital dins la ciutadella militar que s'estava edificant al barri de la Ribera amb l'objectiu de socórrer els soldats i oficials malalts i ferits. El projecte fracassà i així altres edificacions barcelonines foren ocupades com a hospitals militars provisionals, com ara el Col·legi de Sant Bonaventura, fins a l'any 1722, quan l'Hospital de la Santa Creu va esdevenir el centre d'assistència sanitària de soldats i oficials de manera permanent. Aquest tipus d'assistència no constituïa una novetat en un hospital com la Santa Creu, que havia assistit militars, d'acord amb el caràcter estratègic de la ciutat, des del segle XVI i sobretot al llarg del segle XVII, mitjançant el conegut sistema de pagament segons el nombre de jornades esmerçades pels militars en les seves sales. No obstant això, el caràcter mixt de l'assistència donada a la Santa Creu —a malalts pobres i a militars malalts— no féu sinó incrementar la quantitat de persones auxiliades al llarg del segle XVIII. Aquest augment del volum de malalties observades resultava fonamental des del punt de vista de la pràctica mèdica i quirúrgica, ja que posava a disposició dels facultatius un important nombre de persones i permetia augmentar el coneixement dels processos morbosos. Fets que van contribuir a la consolidació de les bases experimentals de la nova ciència mèdica produïda al llarg del segle.

Malgrat el trasbals institucional que suposaren els canvis administratius i polítics, aquella era una societat d'Antic Règim, en la qual institucions tan importants com els col·legis o els gremis professionals contribuïen amb les seves múltiples funcions al manteniment de l'ordre social. La supressió del Col·legi de Doctors en Medicina comportà l'eliminació de la institució encarregada del control de l'exercici mèdic a la ciutat de Barcelona. Així, no deixa de sorprendre, malgrat la presència d'un militaritzat tinent de protometge al Principat, la situació de relativa llibertat en què resta aquest exercici un cop va desaparèixer el mecanisme institucional de control. Aquesta supervisió de la pràctica mèdica a la ciutat no tornarà a estar sota la vigilància dels metges fins a la consolidació de la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona a finals del segle. En canvi, fou en aquell context de la societat d'ordres que es van conservar altres corporacions. Així, les agrupacions gremials, tot i que foren desproveïdes de la seva representació en les institucions de Govern i sotmeses al control de la Reial Audiència borbònica, continuaren en funcionament. Els col·legis professionals de cirurgians i d'apotecaris van mantenir, d'aquesta manera, el control de l'educació dels seus aprenents. Una educació que es fonamentava en una combinació de coneixements teòrics i pràctics adquirits al llarg de molts anys. La confirmació dels privilegis del Col·legi de Cirurgia va suposar el recolzament de les pràctiques de l'ofici en mans dels mestres cirurgians. Davant dels canvis, si bé els estudiants de cirurgia ja no podien assistir a les classes dels catedràtics de l'Estudi, almenys els quedava la possibilitat d'haver de complir un any obligatori de pràctiques a l'Hospital de la Santa Creu, on havien d'assistir els malalts supervisats pels fadrins i cirurgians majors i on devien presenciar un mínim de dotze disseccions anatòmiques. Es tractava d'uns requeriments obligatoris per tal de poder optar a fer els exàmens de pràctica per accedir al mestratge del Col·legi. És força significatiu observar com trenta-quatre fadrins cirurgians van realitzar pràctiques a l'Hospital entre el 1693 i el 1714. La màxima acumulació de fadrins es produí entre el 1703 i el 1706, tot coincidint amb una forta crisi assistencial causa-

da pels estralls de les ocupacions militars. No per casualitat, és precisament l'any 1705 quan l'administració de l'Hospital decideix començar a pagar a aquests fadrins un salari de vint-i-quatre lliures anyals. En conjunt, convé assenyalar que entre els anys 1690 i 1714 un total de vuitanta-tres aprenents de cirurgia triaren l'Hospital com a lloc de formació pràctica. La crisi també comportà la contractació de dotze metges «sobrenumeraris» entre el 1705 i el 1714, entre els quals convé destacar Mateu Marquès (que ja era familiar a la institució com a practicant de metge), Josep Fornés, Josep Bori, Salvador Godas i Oleguer Vilaseca. Aquesta pràctica es va complementar, al llarg de la primera meitat del segle XVIII, amb els permisos concedits per l'administració de l'Hospital per tal de poder utilitzar el teatre anatòmic de la Santa Creu. D'aquesta manera, per tant, la tradició anatòmica consolidada a l'Estudi universitari de Medicina al llarg del segle XVII trobava una continuació en l'ús del teatre anatòmic de l'Hospital, on es portaven a terme conferències i operacions d'anatomia i de dissecció de cadàvers com a part de l'ensenyament i de la formació dels practicants en medicina i cirurgia de l'Hospital i també de «fora casa». L'apotecaria de l'Hospital també es va transformar des del 1658, per deliberació del Consell de Trenta-dos de la ciutat, en espai de formació, tal com qualsevol botiga de membres del Col·legi, per tal de dur-hi a terme les pràctiques per a l'obtenció del títol d'apotecari. Aquest fet, però, no resultava suficientment explicatiu del fenomen observat a partir del 1696, quan el nombre de fadrins apotecaris passà de dos a tretze practicants. Ara sabem que entre el 1695 i el 1697 es construí una nova apotecaria per a l'Hospital. La magnitud de les intervencions que s'hi dugueren a terme comportà una important reforma de l'espai hospitalari, que bé s'hauria pogut considerar per donar més facilitats i espai a les tasques d'apotecaria i de la qual cosa sortiria segurament beneficiat l'aprenentatge.

D'altra banda, l'administració de la Santa Creu impedí la intromissió del personal facultatiu de l'Exèrcit i mantingué al capdavant les jerarquies dels tres metges i els tres cirurgians que acostumaven a fer-se càrrec de la salut física dels malalts. Des de la dècada de 1720, reforçà aquestes jerarquies amb nous contractes de treball i amb la presència d'un major nombre de practicants, futurs cirurgians i metges, formats en la seva pràctica a les sales de l'Hospital. Així, entre els cirurgians, vint-i-dos nous fadrins foren contractats entre el 1714 i el 1749, mentre que el nombre d'aprenents al llarg d'aquest període ascendí a cent cinquanta individus. De manera necessària, l'organització i la divisió del treball assistencial quotidià estava molt reglamentada. De fet, l'Hospital funcionava com una enorme maquinària en la qual calia una correcta distribució dels serveis per tal que pogués portar a terme les seves tasques.

Així, les ordinations aprovades el 1571 estaven destinades al manteniment d'aquest ordre i arribaren reformades i confirmades fins al segle XVIII. En aquesta reglamentació es definien amb exactitud les obligacions de totes les persones que treballaven a l'Hospital, des del personal administratiu i de serveis fins als encarregats de la salut física i la salut espiritual dels malalts. Les tasques de metges i cirurgians, així com les dels seus practicants, les obligacions de l'apotecari, els medicinaires, els barbers, l'apuntador de llancetes i el personal d'infermeria, restaven clarament definides i dirigides al bon govern dels malalts d'un centre hospitalari de les dimensions de la Santa Creu. Les ordinations també regulaven les responsabilitats de les persones encarregades de preparar les diverses medecines, així com els continguts de les dietes i racions dels malalts, tan importants com eren a causa del paper de la dieta galènica en el restabliment de la salut i de la seva acció benèfica en els cossos dels ma-

lalts pobres. Malauradament per a aquests, les seves racions sempre eren menors a les proporcionades als soldats i oficials malalts, les jornades d'estada dels quals eren pagades per la reial hisenda, a diferència dels malalts pobres, que eren objecte de la caritat cristiana. En la dècada de 1740, els metges, cirurgians i apotecaris de la Santa Creu publicaren, en la mateixa línia que ho feren altres hospitals europeus, el formulari o catàleg propi. És a dir, una mena de vademècum o promptuari que contenia la raó de les seves pràctiques a l'Hospital i que resultava de gran importància per als practicants de les tres disciplines i per al personal d'infermeria de les diverses sales hospitalàries.

La prematura medicalització de la Santa Creu, és a dir, la creixent presència de personal mèdic, no impedí, però, el manteniment de la subordinació d'aquest al personal religiós encarregat de l'administració d'un hospital encara no secularitzat. Això fou una font de conflictes amb el personal religiós encarregat de la infermeria hospitalària, que interferia en les decisions dels facultatius, modificava les dietes i les racions dels malalts o descuidava l'atenció quirúrgica i farmacèutica. Es tractava, de fet, de dues concepcions diferents de l'assistència; dues concepcions que exacerbaren llurs divergències des de mitjan segle, l'una centrada més en la dignitat del pobre com a cristià necessitat d'auxili, i l'altra, menys fraternal, que considerava el pobre com un pacient, un malalt subjecte a l'observació i a l'atenció mèdiques.

La creació del Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona l'any 1760 introduí canvis significatius en el funcionament de l'Hospital. Aquests canvis, però, no partiren del no-res, sinó que en bona mesura es fonamentaren en l'activitat desenvolupada al centre al llarg del segle. El nou establiment inicià un procés de negociació amb l'antic Col·legi de Cirurgia, i al mateix temps que aquest era absorbit, les seves prerrogatives pel que fa a ensenyament de l'art eren assumides pel Reial Col·legi de Cirurgia. L'Hospital perdé amb aquesta creació el control del nomenament dels seus cirurgians principals, que passaren a partir de llavors a formar part del professorat del Reial Col·legi pel fet de ser cirurgians majors de l'Hospital. Alhora, es feren esforços per tal de modificar la situació dels antics practicants de cirurgia. Els aprenents esdevingueren alumnes interns del nou Col·legi. Fet que es traduí, des d'aquell moment, en una formació basada en el marc del nou ensenyament teòric i pràctic, més racional i molt obert a les influències estrangeres, que caracteritzà l'activitat del Reial Col·legi.

En el darrer terç del segle, l'Hospital consolidà mitjançant aquesta via el seu paper com a lloc de formació a partir d'un major èmfasi posat en l'observació acurada de les malalties i en la pràctica de l'anatomia dissectiva. Si el fundador del nou Col·legi, Pere Virgili, gaudí d'una justa fama a causa de les seves accions, fou sobretot gràcies a la incessant tasca de l'anatomista Antoni Gimbernat que els facultatius i aprenents pogueren experimentar i confirmar el desenvolupament de determinades malalties, mitjançant la cerca de lesions anatòmiques que les expliquessin. L'activitat portada a terme per Gimbernat en cirurgia donava pas, d'aquesta manera, al reconeixement científic de la medicina.

La transformació de la cirurgia i del cirurgià al llarg del segle XVIII retallà les diferències entre medicina i cirurgia i consolidà les bases per a la seva progressiva unificació, arreu d'Europa, a principis del segle XIX. En aquesta cerca d'un coneixement científic també participaren els metges barcelonins i, de manera significativa, els membres de la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona. Entre els objectius d'aquests metges també hi havia la consecució de l'ensenyament clínic, l'observació de la malaltia a la capçalera del malalt. Amb molts entrebancs, aquest objectiu adquirí forma a partir de l'any 1801 amb la creació de

l'Escola de Medicina Clínica de Barcelona. Aquesta escola també féu servir l'Hospital de la Santa Creu com a lloc de formació pràctica dels futurs metges. Aquestes iniciatives es portaven a terme a Barcelona i en detriment de la Universitat de Cervera, que de mica en mica s'anava esllanguint. El reconeixement d'aquestes transformacions es féu progressivament visible. Així, el Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona facultà cirurgians cada cop millor formats i, alhora, formà i promocionà professors que passaren a ensenyar o dirigir els nous centres d'ensenyament quirúrgic que la Corona va anar creant arreu del territori en els darrers anys del segle.

Aquest reconeixement oficial de la tasca del Reial Col·legi de Cirurgia realitzada en el marc de la Santa Creu fou valorat en termes més relatius per part de la població catalana. L'Hospital de la Santa Creu, de la mateixa manera que s'esdevingué a la major part de centres hospitalaris europeus del període, hagué de fer front a la seva pròpia llegenda negra. Darrere d'això, però, no hi havia tant un debat sobre la letalitat de l'hospitalitat tradicional com l'estigma sociocultural que representava l'ingrés a l'Hospital. És a dir, la pobresa, la manca de recursos i el desenquadrament dins de la societat d'ordres de l'Antic Règim. Fou precisament aquesta la raó que portà, en un moment de grans transformacions a la ciutat de Barcelona, a la florida de germanats i confraries d'auxili en el darrer terç del segle XVIII. Aquestes institucions, mitjançant les conductes amb metges i cirurgians, aconseguien una assistència mèdica domiciliària i alhora evitaven l'Hospital.

No obstant això, l'Hospital de la Santa Creu no fou, en contrast amb allò que succeïa a França, objecte de debat entre aquells que consideraven la institució més una amenaça que un auxili per a la salut. Aquest fou un debat de política econòmica que, juntament amb la unificació de la medicina i la cirurgia i el naixement de les especialitats, just s'encetaria en el segle XIX. Els metges i cirurgians barcelonins, però, continuaren confiant en la institució de la Santa Creu com a espai social mèdic, com el lloc de l'ensenyament i la formació pràctica dels estudiants, l'àmbit reconegut com a propi de la medicina de l'observació i de la pràctica d'autòpsies.

Fonts primàries

- Biblioteca de Catalunya-Arxiu de l'Hospital [BC-AH] Ll. 206, *Llibre d'oficials* (1692-1715).
- [BC-AH] Ll. 207, *Llibre d'oficials* (1715-1718).
- [BC-AH] Ll. 208, *Llibre d'oficials* (1783-1819).

Bibliografia

- ALBIOL, R. (1999), *Pere Virgili, 1699-1776*, Barcelona, Fundació Uriach.
- ASTRAIN, M. (1996), *Barberos, cirujanos y gente de mar: La sanidad naval y la profesión quirúrgica en la España ilustrada*, Madrid, Ministerio de Defensa.
- DANON, J. (1978), *Visió històrica de l'Hospital General de Santa Creu de Barcelona*, Barcelona, Fundació S. Vives-Casajoana.
- FERRER, D. (1963), *Biografía de Pedro Virgili*, Barcelona, COMB.

- HUGUET TERMES, T.; FONTANALS JAUMÀ, R.; SORNÍ ESTEVA, X. (2004), «La nova apotecaria de l'Hospital General de Santa Creu de Barcelona el 1696», *Revista de la Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya*, 27, p. 7-62. [3a època]
- MARTÍNEZ VIDAL, A.; PARDO TOMÁS, J. (2006), «La medicina a la Barcelona foral (1560-1714)». A: *Actes de la VIII Trobada d'Història de la Ciència i de la Tècnica*, Palma de Mallorca, Barcelona, SCHCT, p. 179-186.
- MASSONS, J. M. (1993), *Francesc Puig (1720-1797) i els cirurgians del seu temps*, Barcelona, PPU.
- RIERA, J. (1982), *Anatomía y cirugía española del siglo XVIII*, Valladolid, Universidad de Valladolid.
- SORNÍ ESTEVA, X. (2001), *Els apotecaris i l'apotecaria de l'Hospital de Santa Creu entre 1526 i 1658*, Barcelona, Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya.
- SUÑÉ, J. M. (1974), «Los formularios del nosocomio general de Barcelona en el siglo XVIII», *Medicina e Historia*, 22, p. 7-26.
- USANDIZAGA, M. (1964), *Historia del Real Colegio de Cirugía de Barcelona, 1760-1843*, Barcelona, IMHB.
- VÁZQUEZ, A. (1953), «La formación del médico en la Universidad de Cervera», *Archivos Iberoamericanos de Historia de la Medicina*, 5/1, p. 177-206.
- ZARZOSO, A. (1996), «Protomedicato y boticarios en la Barcelona del siglo XVIII», *Dynamis*, 16, p. 151-171.
- (1998), «La difusió social de la medicina en les institucions de govern de la Catalunya del segle XVIII». A: *Actes de les IV Trobades d'Història de la Ciència i de la Tècnica*, Alcoi-Barcelona, SCHCT, p. 671-678.
- (2004), *Medicina i Il·lustració a Catalunya: La formació de l'Acadèmia Mèdico-Pràctica de Barcelona*, Barcelona, Fundació Noguera-Pagès Editors.